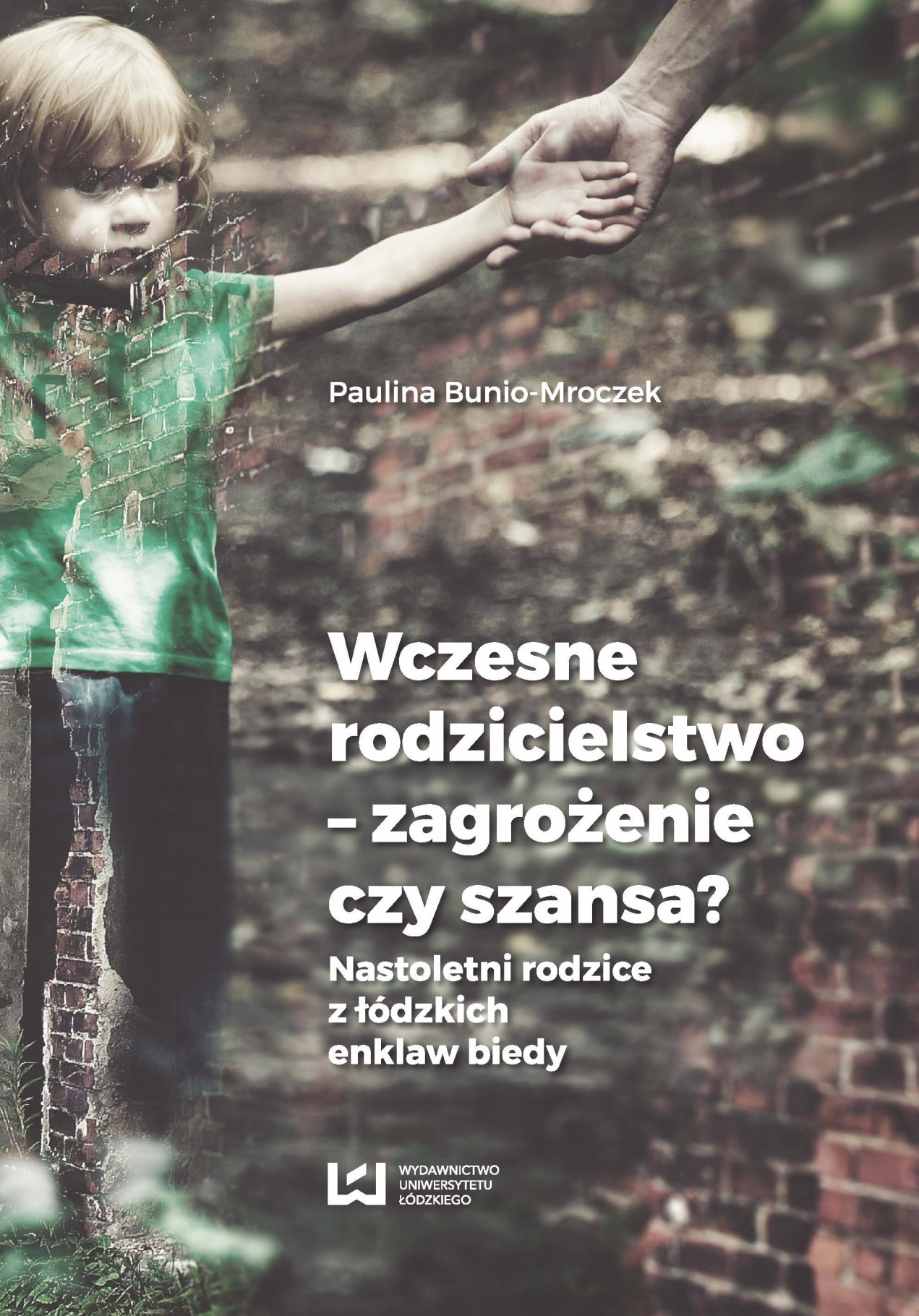

Paulina Bunio-Mroczek

Wczesne rodzicielstwo - zagrożenie czy szansa?

**Nastoletni rodzice
z łódzkich
enklaw biedy**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Wczesne rodzicielstwo - zagrożenie czy szansa?

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
Łódzkiego

Paulina Bunio-Mroczek

Wczesne rodzicielstwo – zagrożenie czy szansa?

**Nastoletni rodzice
z łódzkich
enklaw biedy**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2016

Paulina Bunio-Mroczek – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra
Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT

Aldona Żurek

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Aleksandra Urzędowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Wojciechowska

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/luckyracoon

© Copyright by Pulina Bunio-Mroczek, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07139.15.0.M

Ark. wyd. 18,5; ark. druk. 18,5

ISBN 978-83-8088-424-3

e-ISBN 978-83-8088-425-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	9
Podziękowania	13

Rozdział 1

Nastoletnie rodzicielstwo a wykluczenie społeczne	15
1.1. Czynniki ryzyka nastoletniego rodzicielstwa	18
1.2. Nastoletnie rodzicielstwo jako zagrożenie – droga do wykluczenia społecznego	21
1.3. Nastoletnie rodzicielstwo jako szansa – droga do integracji społecznej (krytyczny nurt badań nad nastoletnim rodzicielstwem)	29

Rozdział 2

Koncepcja wykluczenia społecznego	49
2.1. Historia, teoretyczne źródła i znaczenie pojęcia „wykluczenie społeczne”	50
2.2. Stosowanie koncepcji wykluczenia społecznego w naukach społecznych i działaniach z zakresu polityki społecznej – argumenty „za” i „przeciw”	60
2.3. Wykluczenie społeczne a ubóstwo i bezrobocie	67
2.4. Dyskursy wykluczenia społecznego	71

Rozdział 3

Nota metodologiczna	75
3.1. Badania nad nastoletnim rodzicielstwem jako moduł w projekcie WZŁOT	75
3.2. Łódzkie enklawy biedy jako teren badań nad nastoletnim rodzicielstwem	78
3.3. Ramy teoretyczno-analityczne	81
3.4. Zastosowane narzędzia badawcze	87
3.5. Organizacja i realizacja badań terenowych, napotkane trudności, dylematy etyczne	89
3.5.1. Badania z udziałem młodych rodziców	89
3.5.2. Badania z udziałem ekspertów	99

Rozdział 4

Nastoletnie macierzyństwo w łódzkich enklawach biedy	101
4.1. Przed narodzinami dziecka – dzieciństwo i adolescencja przyszłych nastoletnich matek	102
4.2. Stawianie się matką: ciąża, poród, pierwsze doświadczenia rodzicielstwa	109
4.3. Być (nastoletnią) matką w łódzkiej enklawie biedy – sytuacja badanych kobiet po narodzinach dziecka	116
4.3.1. Między rodziną a państwem – nieformalne i instytucjonalne źródła wsparcia	116
4.3.2. Sytuacja mieszkaniowa młodych matek	129
4.3.3. Wczesne macierzyństwo a edukacja	136
4.3.4. Wczesne macierzyństwo a praca	141
4.3.5. Zdrowie młodych matek i ich dzieci	147
4.3.6. Czas wolny i rozrywka	149
4.4. Znaczenie wczesnego macierzyństwa – ocena uczestniczek badań	151
4.5. Przyszłość dzieci w wyobrażeniach badanych kobiet	156
4.6. Podsumowanie	158

Rozdział 5

Nastoletnie ojcostwo w łódzkich enklawach biedy	173
5.1. Przed narodzinami dziecka – dzieciństwo i adolescencja przyszłych nastoletnich ojców	174
5.2. Stawianie się ojcem: ciąża partnerki, przygotowania do porodu, pierwsze doświadczenia rodzicielstwa	183
5.3. Być (nastoletnim) ojcem w łódzkiej enklawie biedy: sytuacja badanych mężczyzn po narodzinach dziecka	187
5.3.1. Pieniądże przede wszystkim: działalność zarobkowa	187
5.3.2. Sytuacja materialna młodych ojców – ubóstwo?	193
5.3.3. Sytuacja mieszkaniowa badanych mężczyzn	195
5.3.4. (Nie)dbałość o zdrowie	199
5.3.5. Poza oddziaływaniem instytucji pomocowych	202
5.3.6. Ojcostwo a relacje z bliskimi	205
5.3.7. Czas wolny młodych ojców i ich rodzin	209
5.4. Znaczenie wczesnego ojcostwa – ocena uczestników badań	213
5.5. Przyszłość dzieci w wyobrażeniach badanych mężczyzn	218
5.6. Podsumowanie	220

Rozdział

Nastoletnie rodzicielstwo w łódzkich enklawach biedy w opiniach ekspertów	229
6.1. Charakterystyka zjawiska nastoletniego macierzyństwa	231
6.2. Przyczyny nastoletniego macierzyństwa	233
6.3. Charakterystyka nastoletnich matek	236
6.4. Konsekwencje wczesnego macierzyństwa	245
6.5. Nastoletni ojcowie	251

6.6. Bariery instytucjonalnego wsparcia dla nastoletnich matek	252
6.7. Proponowane rozwiązania w zakresie instytucjonalnego wsparcia nastoletnich matek i ich rodzin	255
6.8. Podsumowanie	259

Zakończenie **263**

Aneksy **271**

Aneks 1: Charakterystyka uczestniczek badania – młodych matek	272
Aneks 2: Charakterystyka uczestników badania – młodych ojców	276
Aneks 3: Charakterystyka uczestników badania – ekspertów	278
Aneks 4: Nastoletnie rodzicielstwo w Europie i w Polsce – dane statystyczne	280

Bibliografia **285**

Wstęp

Zaniedbane, zdegradowane sąsiedztwa są wciąż elementem przestrzeni polskich miast. W niniejszej książce na życie mieszkańców miejskich enklaw biedy proponuję spojrzeć z perspektywy cyklu życia osób, które zostały rodzicami jako nastolatki.

W Polsce urodzenia nastoletnich matek stanowią obecnie około 3,5% wszystkich urodzeń¹. Wydawać by się mogło, że jest to zjawisko marginalne. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że nastoletnie rodzicielstwo nie jest tak samo nasilone w całej populacji adolescentów. Występuje przede wszystkim wśród młodzieży ze zmarginalizowanych rodzin i społeczności, dlatego zbyt wczesne posiadanie dziecka często uważane jest zarówno za skutek, jak i przyczynę biedy oraz wykluczenia społecznego. Badania prowadzone wśród osób, które w bardzo młodym wieku zostały rodzicami, mogą dostarczać wiedzy na temat form i procesów popadania w ubóstwo i wykluczenie społeczne, działań podmiotów polityki społecznej, w tym pomocy społecznej, oraz aktywności samych młodych rodziców, zmierzających do przeciwdziałania ich wykluczeniu społecznemu.

Nastoletnie rodzicielstwo uważane jest powszechnie za czynnik ryzyka, ponieważ przygotowanie do pełnienia ról zawodowych wymaga coraz dłuższego odraczania decyzji prokreacyjnych. Wczesne posiadanie dziecka, szczególnie w przypadku kobiet, może ograniczać możliwość ukończenia lub uzupełniania edukacji oraz uczestniczenia w rynku pracy. W przypadku mieszkańców enklaw biedy może znacząco przyczyniać się

1 Obliczenia własne na podstawie danych GUS. Tabele prezentujące zjawisko nastoletniego rodzicielstwa w liczbach (dane dotyczące Polski, województwa łódzkiego i miasta Łódź) zaprezentowano w Aneksie 4.

do transmisji biedy do kolejnej generacji. Następstwa wczesnego założenia rodziny mogą dotyczyć nie tylko młodych rodziców, ale również ich dzieci². Wczesne rodzicielstwo, szczególnie w warunkach zamieszkiwania w enklawie biedy oraz w przypadku braku lub nieudanej interwencji ze strony służb społecznych, może zagrażać kontynuacją biedy i wykluczenia społecznego w następnych fazach cyklu życia nastoletnich rodziców i w kolejnych pokoleniach.

Pierwsza fala zainteresowania nastoletnim rodzicielstwem w krajach wysoko uprzemysłowionych, głównie anglosaskich, spowodowała, że zjawisko to zostało uznane przez badaczy, twórców polityki społecznej i media za problem społeczny, mechanizm przyspieszający proces dziedziczenia i utrwalania biedy i wykluczenia społecznego, zagrożenie dla samych młodych rodziców, ich dzieci i całych społeczeństw. W odpowiedzi, krytycznie zorientowani badacze społeczni zakwestionowali związek przyczynowo-skutkowy między wczesnym posiadaniem dziecka a ryzykiem popadnięcia w lub pogłębienia ubóstwa i społecznej ekskluzji, a także założenia, na których opierały się działania z zakresu polityki społecznej, mające na celu zmniejszanie liczby nastoletnich cięż i rzekomo negatywne skutki nastoletnich urodzeń. Druga fala literatury naukowej na temat nastoletniego rodzicielstwa podkreśla wielowymiarowość tego zjawiska i możliwe pozytywne oddziaływanie wczesnego posiadania dziecka na młodych ludzi pochodzących z zaniedbanych społecznie środowisk. W tym drugim ujęciu wczesne rodzicielstwo może stanowić szansę na społeczne włączenie dla młodych ludzi pozostających wcześniej na marginesie życia społecznego.

Zjawisko nastoletniego rodzicielstwa do tej pory rzadko stanowiło przedmiot zainteresowania przedstawicieli nauk społecznych w Polsce. Nieliczne badania odnosiły się prawie wyłącznie do kobiet. Prowadzone były głównie na podstawie danych statystycznych (w demografii) i standaryzowanych narzędzi badawczych (w psychologii i pedagogice). Jeśli decydowano się zastosować podejście jakościowe, badaniami obejmowano nieliczne przypadki. Badania stanowiące podstawę niniejszej publikacji wyróżniają się na tym tle, ponieważ:

- 1) rozważają kwestię nastoletniego rodzicielstwa w kontekście biedy, wykluczenia społecznego i integracji społecznej;
- 2) mają charakter jakościowy i stosują triangulację teorii, danych i metod;
- 3) objęto nimi relatywnie dużo osób (ponad 120), w tym nie tylko młode matki, ale również mężczyzn, którzy zostali ojcami jako nastolatki, oraz przedstawicieli zawodów i instytucji, którzy w swojej pracy zawodowej mają do czynienia z nastoletnimi rodzicami.

2 Mogą także stać się udziałem innych bliskich im osób (rodziców, dziadków, rodzeństwa), jeśli zdecydują się oni wspierać młodą rodzinę.

Przedmiotem książki jest sytuacja życiowa młodych dorosłych, którzy stali się rodzicami w okresie adolescencji i wychowują swoje dzieci na terenie enklawy biedy. Głównym celem pracy jest dostarczenie wiedzy na temat stanu i procesów wykluczenia społecznego zachodzących w badanej zbiorowości w cyklu ich życia oraz działań służb społecznych zmierzających do przeciwdziałania temu procesowi. W książce odpowiadam na pytanie, czy wczesne macierzyństwo i ojcostwo osób doświadczających biedy i wykluczenia społecznego w młodości stanowi jedynie zagrożenie – czynnik ryzyka kontynuacji ubóstwa w kolejnej (dorosłej) fazie życia, czy też może oznaczać szansę – czynnik ich społecznej integracji.

Główna hipoteza badawcza brzmi: wczesne rodzicielstwo stanowi dla młodzieży z zaniedbanych środowisk społecznych zarówno zagrożenie kontynuacją biedy i wykluczenia społecznego, jak i szansę na integrację społeczną w okresie dorosłości. Wymiary ekskluzji społecznej doświadczanej przez młodych rodziców oraz obszary ich społecznego włączania są niejednakowe w przypadku kobiet i mężczyzn.

Silnie spauperyzowane obszary miast przemysłowych już od ponad dwóch dekad stanowią przedmiot zainteresowania badaczy społecznych w Polsce, w tym w Łodzi, czego dowodzi bogaty dorobek łódzkiej szkoły badań nad biedą i pomocą społeczną, pracującej pod kierownictwem prof. Wielisławy Warzywody-Kruszyńskiej. Niniejsza książka stanowi kontynuację zainteresowań tego zespołu. Badania nad nastoletnim rodzicielstwem w łódzkich enklawach biedy, stanowiące empiryczną podstawę niniejszej pracy, wykonano w ramach projektu „WZLOT – Wzmocnić Szanse i Osłabić Transmisję Biedy wśród Mieszkańców Miast Województwa Łódzkiego”³.

Książka składa się z wprowadzenia, sześciu rozdziałów oraz zakończenia. W rozdziale pierwszym prezentuję najważniejsze moim zdaniem ustalenia dotyczące nastoletniego rodzicielstwa, wynikające z przeglądu dostępnej anglojęzycznej oraz polskiej literatury przedmiotu. W rozdziale drugim omawiam koncepcję wykluczenia społecznego, z uwzględnieniem historii rozwoju tego pojęcia, sposobów jego definiowania, argumentów na rzecz i przeciwko stosowaniu go w badaniach społecznych oraz relacji wykluczenia społecznego z ubóstwem i bezrobociem.

3 Projekt koordynowany był przez prof. dr hab. Wielisławę Warzywodę-Kruszyńską i realizowany przez pracowników i doktorantów Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego oraz zespół Fundacji Instytut Inicjatyw Społecznych w latach 2008–2010 z finansowym wsparciem Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Numer projektu: UDA-POKL.07.02.01-10-033/08; strona internetowa projektu: www.wzlot.uni.lodz.pl.

Rozdział trzeci zawiera notę metodologiczną: charakterystykę terenu, na którym prowadziłam badania, czyli tzw. łódzkich enklaw biedy, założenia metodologiczne wynikające z realizacji badań nad nastoletnim rodzicielstwem w ramach szerszego przedsięwzięcia badawczego – projektu WZLOT, ramy teoretyczno-analityczne pracy, opis zastosowanych narzędzi badawczych, informację o sposobie organizacji i przebiegu procesu realizacji badań, z uwzględnieniem kwestii etycznych, które ujawniły się w czasie realizacji wywiadów z młodymi rodzicami.

Empiryczna część książki obejmuje trzy kolejne rozdziały. Rozdział czwarty dotyczy nastoletniego macierzyństwa w łódzkich enklawach biedy i przedstawia wyniki badań z udziałem młodych matek. Rozdział piąty traktuje o nastoletnim ojcostwie w spauperyzowanych obszarach miasta i oparty został o wywiady z młodymi ojcami. Rozdziały czwarty i piąty zakończone są typologiami biografii nastoletnich rodziców w łódzkich enklawach biedy, przedstawiają również historie życia wybranych respondentów, będące egzemplifikacją wyróżnionych typów. Rozdział szósty natomiast ukazuje nastoletnie rodzicielstwo z perspektywy kontaktujących się z nimi w swojej zawodowej działalności ekspertów. Zakończenie książki zawiera podsumowanie, wnioski oraz rekomendacje.

Podziękowania

Książka ta powstała na podstawie mojej pracy doktorskiej. W pierwszej kolejności podziękowania kieruję do Profesor Wielisławy Warzywo-
dy-Kruszyńskiej, promotorki mojej dysertacji, osoby, dzięki której miałam szansę rozpocząć pracę naukową. Objęła mnie, absolwentkę zupełnie innego kierunku studiów, opieką naukową podczas studiów doktoranckich z socjologii i otworzyła drogę do pracy w dużym projekcie badawczym oraz w Zespole Katedry Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej UŁ.

Chciałabym podziękować zespołowi projektu WZLOT, w ramach którego miałam możliwość uczenia się socjologii od razu na żywej tkance realizowanego dużego przedsięwzięcia badawczego oraz Zespołowi Katedry Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej, w której pracuję. Ważną osobą w moim rozwoju naukowym, dydaktycznym i osobistym stała się dr hab. Agnieszka Golczyńska-Grondas, której chciałabym gorąco podziękować. Podziękowania chciałabym również skierować do dr hab. Grażyny Mikołajczyk-Lerman, przede wszystkim za obdarowanie mnie ogromem materiałów związanych tematycznie z problematyką książki, za pomoc w sprawach naukowych i nie-naukowych.

Kieruję moje serdeczne podziękowania do tych Koleżanek i Kolegów z zespołu projektu WZLOT, Katedry Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej oraz Katedry Socjologii Ogólnej, którzy niedawno przekroczyli lub też niebezpiecznie zbliżają się do wieku, w którym przestaje się być tzw. „młodym naukowcem”. Dziękuję Wam Kochani nie tylko za wsparcie merytoryczne na różnych etapach wchodzenia w rolę socjologa, ale również za pozazawodowe relacje.

Szczególne wyrazy wdzięczności należą się mojej Rodzinie. Dziękuję moim Rodzicom, którzy zawsze wierzyli, że uda mi się skończyć pisać

pracę, nawet kiedy ja miałam co do tego wątpliwości; mojej Teściowej – Mamie Basi, która dawała (i wciąż daje) mnóstwo czasu, uwagi i miłości mojemu Synowi i nam; mojemu Mężowi Sebastianowi – za to, jak wspaniałym jest człowiekiem, partnerem i przyjacielem, i za wszystko, co robi dla naszej rodziny. Książkę chciałabym zadedykować trzem osobom, dzięki którym wiem, co oznacza bezwarunkowa miłość. Dwoje z nich: Helena Bunio i Adam Bunio – odeszli, a jedna – Adam Bunio-Mroczek – pojawiła się na świecie w okresie, kiedy pracowałam nad doktoratem.

Rozdział 1

Nastoletnie rodzicielstwo a wykluczenie społeczne

Celem rozdziału jest ukazanie związków nastoletniego rodzicielstwa z wykluczeniem społecznym oraz przedstawienie argumentów potwierdzających tezę, że badania nad nastoletnim rodzicielstwem mogą służyć pogłębieniu naukowej wiedzy na temat procesów ubóstwa, wykluczenia społecznego, integracji społecznej oraz na temat oddziaływań podmiotów polityki społecznej na osoby, grupy i społeczności uważane za społecznie wykluczone.

Przegląd dostępnej zagranicznej (głównie anglosaskiej) oraz polskiej literatury przedmiotu wskazuje na:

- występowanie znacznych różnic w liczbie i udziale nastoletnich urodzeń w krajach rozwiniętych;
- istnienie odmiennych sposobów charakteryzowania nastoletnich rodziców i ich społecznego otoczenia oraz konceptualizacji przyczyn i konsekwencji nastoletniego rodzicielstwa;
- istnienie różnych obrazów nastoletniego rodzicielstwa w krajach o różnych kulturach, tradycjach, modelach polityki społecznej, a także składzie rasowo/etnicznym;
- możliwość zastosowania odmiennej metodologii w badaniach nad nastoletnim rodzicielstwem;
- przypisywanie odmiennego znaczenia nastoletniemu rodzicielstwu oraz formułowanie odmiennych rekomendacji dla działań z zakresu polityki społecznej wobec zjawiska nastoletniego rodzicielstwa przez badaczy o różnej orientacji teoretycznej.

Jak wynika z przeglądu literatury przedmiotu, podejmowanie kwestii nastoletniego rodzicielstwa jako problemu badawczego wiązało się początkowo przede wszystkim z zainteresowaniem negatywnymi skutkami

wcześniejszego niż to ogólnie przyjęte posiadania dzieci. W bogatej – zarówno pod względem liczby, jak i zakresu podejmowanych badań – literaturze zagranicznej przedmiotu dominują pozycje amerykańskie i brytyjskie.

Przyczyn koncentracji uwagi badaczy z Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych na zjawisku wczesnego rodzicielstwa można upatrywać co najmniej w dwóch okolicznościach:

- 1) relatywnie wysokich współczynnikach dzietności nastolatków w tych krajach odnotowywanych w latach 90. XX w. i w początkach XXI w. (31 urodzeń na 1000 kobiet w wieku 15–19 lat w Wielkiej Brytanii, 52 urodzenia na 1000 kobiet w wieku 15–19 lat w USA, w porównaniu do 6–14 urodzeń na 1000 kobiet w wieku 15–19 lat w Europie kontynentalnej, UNICEF 2001¹),
- 2) specyficznym układzie czynników o charakterze kulturowym, politycznym i ekonomicznym, które sprawiły, że w krajach tych nastoletnie rodzicielstwo, a przede wszystkim macierzyństwo, stało się przedmiotem publicznej debaty i zostało uznane za palący problem społeczny, wskutek czego uruchomiono publiczne środki na podjęcie działań w celu zapobiegania temu zjawisku i zmniejszania jego negatywnych konsekwencji.

W literaturze anglosaskiej zarysowują się dwa nurty odmiennie oceniające konsekwencje wczesnego rodzicielstwa, a także przypisujące odmiennie znaczenie czynnikom indywidualnym i strukturalnym. Pierwszy nurt, chronologicznie wcześniejszy, traktuje wczesne rodzicielstwo jako istotny czynnik w procesie dziedziczenia biedy i wykluczenia społecznego, utrwalający nierówności społeczne. Reprezentanci tego podejścia stosują przede wszystkim ilościowe metody badań,

1 W drugiej połowie lat 90. XX w. Wielka Brytania była krajem o najwyższym współczynniku dzietności nastolatków w Europie, a Stany Zjednoczone znajdowały się na pierwszym miejscu wśród wszystkich krajów rozwiniętych (UNICEF 2001: 2). Podczas gdy w Europie kontynentalnej wskaźniki dzietności nastolatków regularnie się wówczas obniżały, w krajach anglosaskich, w tym w Wielkiej Brytanii i USA, pozostawały na tym samym poziomie (Berthoud, Robson 2001: 2). Jednakże później odnotowano spadek częstotliwości nastoletnich urodzeń w tych krajach. W 2013 r. współczynnik dzietności nastolatków osiągnął w Stanach Zjednoczonych poziom 26,5 (wobec 29,4 w 2012 r. i 41,5 w 2007 r.; Faccio, Fish 2015), w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej – 17,3 (United Nations Demographic Yearbook 2014). Obecnie, krajem europejskim w którym urodzenia nastolatków są najczęstsze, jest Bułgaria (41 na 1000 kobiet w wieku 15–19 lat zostaje w ciągu roku matkami). Najniższy współczynnik dzietności nastolatków w Europie ma Szwajcaria (3,0) (Ibidem). Tabela zestawiająca współczynniki dzietności nastolatków w Europie znajduje się w Aneksie 4.

a przyczyn wczesnego posiadania dzieci doszukują się głównie w indywidualnych deficytach oraz okolicznościach życiowych badanych młodych rodziców. Drugi nurt badań, późniejszy, stanowi krytyczną odpowiedź na przypisywanie wczesnemu rodzicielstwu wyłącznie negatywnego znaczenia, nie tylko przez badających to zjawisko naukowców, ale również przez media masowe oraz polityków upowszechniających (a czasami zniekształcających) wyniki tych badań. Reprezentanci drugiego nurtu korzystają częściej z metod jakościowych, za pomocą których ukazują wielowymiarowy obraz nastoletniego rodzicielstwa, jego strukturalne uwarunkowania oraz pozytywne następstwa. Typowe dla nurtu „zagrożenia wykluczeniem społecznym” jest zdanie otwierające raport UNICEF z 2001 r.: „Urodzenie dziecka przez nastolatkę jest ściśle związane z doświadczaniem przez nią zagrożeń w późniejszym życiu. Zmniejszenie częstotliwości nastoletnich urodzeń zmniejsza zagrożenie biedą oraz jej przekazywaniem z pokolenia na pokolenie” (UNICEF 2001: 2, tłum. P.B.-M.). Natomiast dla nurtu „krytycznego” charakterystyczne jest następujące twierdzenie, pochodzące z artykułu zamieszczonego w czasopiśmie naukowym *Critical Social Policy* w 2007 r.: „Przegląd wyników badań wskazuje, że wiek urodzenia dziecka ma mały wpływ na pozycję społeczną [jego i jego rodziców²]. Wiele nastoletnich matek twierdzi, że macierzyństwo uczyniło je silniejszymi i stało się przyczyną zmiany na lepsze w ich życiu. Wielu [nastoletnich] ojców pozostaje w relacji ze swoimi dziećmi. Dla jednych i drugich rodzicielstwo stanowi bodziec do podjęcia nauki, stażów, zatrudnienia” (Duncan 2007: 307, tłum. P.B.-M.)³.

W niniejszym rozdziale na podstawie dostępnej literatury przedmiotu podjęto próbę przedstawienia czynników ryzyka wczesnego rodzicielstwa. Następnie zrekapitulowane zostały dwa przeciwstawne stanowiska wobec następstw wczesnego rodzicielstwa:

- 1) nurt jednoznacznie określający nastoletnie rodzicielstwo jako drogę do biedy i wykluczenia społecznego (lub pogłębienia tychże);
- 2) podejście ukazujące „wkluczający” potencjał wczesnego posiadania dziecka przez nastolatków o niskim statusie społeczno-ekonomicznym.

2 Kwadratowe nawiasy w cytatach zawierają komentarze autorki.

3 Należy podkreślić, że w obu omówionych nurtach dostrzega się związek nastoletniego rodzicielstwa z biedą i wykluczeniem społecznym w tym sensie, że wczesne rodzicielstwo dużo częściej jest doświadczeniem młodych kobiet i mężczyzn o niższym statusie społeczno-ekonomicznym, choć w nurcie „krytycznym” częściej zwraca się uwagę, że nastoletnie macierzyństwo bywa również udziałem dziewcząt z klasy średniej (np. Arai 2009a).

1.1. Czynniki ryzyka nastoletniego rodzicielstwa

Poniżej zaprezentowane zostaną wyniki dwóch przedsięwzięć badawczych, w ramach których dokonano przeglądu wyników badań ilościowych zrealizowanych w wielu krajach nad nastoletnim macierzyństwem lub rodzicielstwem, w poszukiwaniu czynników ryzyka nastoletniej ciąży oraz nastoletniego rodzicielstwa.

W ramach międzynarodowego projektu REPROSTAT2⁴ wyszczególniono sześć kategorii czynników ryzyka nastoletniego rodzicielstwa:

- 1) społeczno-demograficzne (np. wiek, płeć, deprywacja społeczno-ekonomiczna, zróżnicowanie geograficzne, miejsce zamieszkiwania – miasto/wieś);
- 2) rodzinne – odnoszące się do struktury rodziny i poziomu jej „stabilności” (np. rozwód rodziców, poziom zainteresowania rodziców edukacją dziecka, historia płodności matki i/lub siostry);
- 3) edukacyjne (nastawienie do szkoły, nieobecności w szkole, osiągnięcia szkolne, zaangażowanie w edukację, aspiracje edukacyjne);
- 4) psychospołeczne (styl życia w kontekście zdrowia i zachowań ryzykownych takich jak palenie papierosów, zażywanie narkotyków, problemy z zachowaniem, depresja, relacje z rodzicami),
- 5) związane z wiedzą na temat seksualności, zachowaniami seksualnymi i postawami wobec seksu (np. stosowanie antykoncepcji, liczba partnerów seksualnych, pragnienie wczesnego posiadania dziecka),
- 6) związane z dostępnością i poziomem akceptacji usług z zakresu zdrowia reprodukcyjnego (dostępność usług z zakresu zdrowia seksualnego, preferencje dla usług z zakresu zdrowia reprodukcyjnego, poziom akceptacji tych usług, udział w edukacji seksualnej) (Imamura et al. 2006: 15).

Rezultaty projektu REPROSTAT2 potwierdzają związek z nastoletnim rodzicielstwem czynników takich jak: doświadczanie deprywacji społeczno-ekonomicznej, wychowywanie się w rodzinie z wieloma problemami, niskie aspiracje i niskie osiągnięcia edukacyjne (Imamura et al. 2006). Wyniki te korespondują z rezultatami analizy danych zebranych w ramach panelowych badań brytyjskich gospodarstw domowych (*The British Household Panel Study*), które wykazują wyraźny związek między wczesnym urodzeniem dziecka a dwiema cechami rodziny

⁴ *Reproductive Health Indicators in the European Union*, projekt finansowany ze środków Komisji Europejskiej, w jego ramach ponownie przeanalizowano i zestawiono wyniki badań nad wczesnym rodzicielstwem prowadzone w 25 krajach ówczesnej (2005) Unii Europejskiej (Imamura et al. 2006: V).

Tabela 1. Czynniki ryzyka wczesnego zajścia w ciążę i wczesnego urodzenia dziecka zebrane i pogrupowane w ramach projektu REPROSTAT 2

Czynniki	ryzyka wczesnego zajścia w ciążę przez nastolatkę/ partnerkę nastolatka	ryzyka wczesnego urodzenia dziecka przez nastolatkę/ partnerkę nastolatka
1	2	3
Spółeczno-demograficzne	bieda, zamieszkiwanie obszarów o wyraźnie wyższych wskaźnikach ubóstwa ^a , niski status społeczno-ekonomiczny (wyrażony zawodem ojca/opiekuna), posiadanie rodziców/opiekunów niezatrudnionych w pełnym wymiarze czasu pracy, posiadanie rodziców/opiekunów będących robotnikami, zamieszkiwanie okolic charakteryzujących się dużym udziałem przedstawicieli mniejszości etnicznych wśród mieszkańców, bycie imigrantem, zamieszkiwanie mocno zurbanizowanych obszarów	niski status społeczno-ekonomiczny, uporczywe problemy finansowe w dzieciństwie, zamieszkiwanie zubożalego, zaniedbanego sąsiedztwa (enklaw biedy)
Rodzinne	dorastanie w rodzinie niepełnej, matka również była nastoletnią matką	dorastanie w rodzinie niepełnej (szczególnie jeśli związek rodziców zakończył się przed ukończeniem przez dziewczynkę 5. r.ż.), bycie wychowywaną przez samotnego ojca, bycie pierwszą córką nastoletniej matki, brak zainteresowania rodziców (przede wszystkim matki) edukacją córki, bycie ofiarą przemocy seksualnej, nadużywanie przez rodziców (a w szczególności przez matkę) alkoholu na tyle problemowe, że zakończone pobytem w placówce odwykowej
Edukacyjne	wczesne zakończenie nauki, negatywny stosunek do szkoły, niskie ambicje edukacyjne	małe osiągnięcia edukacyjne, niski poziom wykształcenia, niskie aspiracje edukacyjne
Psychospołeczne	ryzykowne zachowania zdrowotne (np. palenie papierosów, agresja, w przypadku młodych ojców – stosowanie anaboliów, niejedzenie śniadań), nieużywanie pasów bezpieczeństwa podczas jazdy samochodem, wczesne wejście w okres pokwitania, picie alkoholu, posiadanie wielu partnerów seksualnych	zaburzenia zachowania, problemy z zachowaniem zgłaszane przez nauczycieli, wagarowanie, problemy emocjonalne, wczesne regularne palenie papierosów

Tabela 1. (cd.)

1	2	3
Dotyczące wiedzy, postaw i zachowań seksualnych	brak pewności siebie, nieumiejętność odmowy partnerowi mimo braku chęci uprawiania seksu, wczesna inicjacja seksualna, rzadkie stosowanie anty-koncepcji	wczesna inicjacja seksualna
Związane z dostępem i poziomem akceptacji dla usług z zakresu zdrowia reprodukcyjnego	duża odległość ośrodka planowania rodziny ^b	otrzymano różne, sprzeczne wyniki

a Czynniki ten okazał się istotny zwłaszcza w Wielkiej Brytanii.

b Wpływ dostępności wiedzy i narzędzi kontroli urodzeń okazał się mały, istotna okazała się jedynie możliwość kontaktu z lekarzem-kobietą lub lekarzem, który ma mniej niż 30 lat.

Źródło: Opracowano na podstawie: Imamura et al. 2006

pochodzenia: wykonywaniem przez ojca pracy o niskim prestiżu, przynoszącej niskie zarobki oraz wychowywaniem się w rodzinie monoparentalnej w którymś okresie dzieciństwa przyszłej nastoletniej matki (Ermisch 2003).

Brytyjska badaczka Lisa Arai (2009a), również na podstawie analizy dostępnych wyników badań opisanych w literaturze przedmiotu, dokonuje podziału czynników ryzyka nastoletniego macierzyństwa na trzy grupy:

1. Czynniki strukturalne;
2. Czynniki demograficzne;
3. Czynniki psychospołeczne.

Autorka zauważa również, że w Wielkiej Brytanii dostrzegalny jest związek wczesnego rodzicielstwa z **dorastaniem w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych lub w rodzinie zastępczej**. Jest to zrozumiałe, zważywszy, że dzieci i młodzież trafiające do systemu pieczy zastępczej doświadczają wielu z wyżej wymienionych problemów: często pochodzą z rodzin o najniższym statusie społeczno-ekonomicznym, wychowują się w rodzinach niepełnych, doświadczają trudnego dzieciństwa, mają niskie osiągnięcia szkolne (Arai 2009a: 36). W przypadku wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych i rodzin zastępczych do wczesnego rodzicielstwa prowadzą również, zdaniem autorki, pragnienie doświadczenia miłości, której nie miało się okazji odczuć w domu, oraz chęć „odczarowania” własnego dzieciństwa poprzez zapewnienie wyjątkowego, szczęśliwego dzieciństwa swojemu potomstwu.